Alicja Szuman

UWARUNKOWANIA REALIZACJI DZIETNOŚCI CAŁKOWITEJ PRZEZ MATKI PRACUJĄCE ZAWODOWO

1. Uwagi wstępne

Zachowania prokreacyjne charakteryzowane przez liczbę posiadanych dzieci, odstępy między kolejnymi urodzeniami, a także dzietność całkowitą kształtują się pod wpływem różnorodnych czynników, przy czym każdy z nich na różnych etapach rozwoju rodziny może oddziaływać ze zmiennym natężeniem. Niewątpliwy wpływ na decyzje rodzicielskie wywiera praca zawodowa matek, która stała się powszechnym atrybutem kobiet w miarę zdobywania przez nie wykształcenia i przygotowania zawodowego. Wzrost zainteresowania demografów tym zjawiskiem notuje się od czasu, gdy matki zaczęły kontynuować masowo pracę zawodową w okresie czynnego macierzyństwa i wychowania młodego pokolenia. Stało się to inspiracją do podjęcia licznych prac badawczych poświęconych aktywności zawodowej matek w kontekście procesów prokreacyjnych.

W dotychczasowych dociekaniach[1], w zależności od populacji poddanej badaniu oraz stosowanych metod i technik pomiaru, formułowane są z mniejszą lub

[1] Por. S. Borowski, *Wpływ aktywności zawodowej kobiet zamężnych na dzietność rodzin w Polsce*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1977, t. 39, z. 1; E. Frączak, *Zmiany płodności*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999; M. Kędelski, *Wpływ dzietności na aktywność zawodową kobiet*, „Wiadomości Statystyczne" 1976, nr 10; tenże: *Trendy aktywności zawodowej matek w Polsce w latach 1960–1976*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1981, z. 3; *Demometryczne modelowanie relacji między aktywnością matrymonialną, prokreacyjną i zawodową kobiet w ujęciu dynamicznym*, w: *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1985, nr 167/10; I.E. Kotowska, *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*, „Studia Demograficzne" 1998, nr 4; I.E. Kotowska, *Drugie przejście demograficzne i jego uwarunkowania*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999; A. Kowalska, *Ogólne zmiany na rynku pracy w okresie transformacji społeczno-ekonomicznej*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugie-*

większą precyzją sądy wskazujące na obniżanie się intensywności urodzeń u kobiet aktywnych zawodowo. Wyniki tych dociekań upoważniają do sformułowania hipotezy badawczej, że praca zawodowa matek w aktualnych warunkach przyczynia się do znacznego obniżenia poziomu dzietności całkowitej. Kwestia kształtowania się dzietności współtworzonej przez dzietność już zrealizowaną i jeszcze pożądana, a więc dzietności quasi-zakończonej, nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji malejącej dzietności rodzin polskich. Konstrukcja bowiem tego wskaźnika pozwala na określenie w przybliżeniu dzietności zakończonej, która jest niezwykle istotna z punktu widzenia procesu reprodukcji ludności. Skupienie uwagi na tym elemencie zachowań prokreacyjnych oraz jego grupowej dyferencjacji jest zatem niezbędne, aby dogłębnie poznać rytm rozrodczości.

Stąd też w niniejszym opracowaniu podjęto próbę empirycznej weryfikacji sformułowanej hipotezy badawczej przez rozpoznanie zamierzeń prokreacyjnych matek pracujących i niepracujących zawodowo oraz przyczyn ograniczenia dzietności w rodzinie. Studia oparto na obszernym materiale empirycznym uzyskanym w wyniku ogólnopolskiego badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Badaniem tym objęto w 1999 roku 3092 rodziny mieszkające w miastach.

Analizie poddano 1496 matek pracujących i 371 niepracujących zawodowo, będących w najbardziej newralgicznym etapie rozwoju rodziny, tj. w fazie prokreacji określonej przez narodziny pierwszego i ostatniego dziecka. Jest to bowiem grupa kobiet, która w momencie badania ma najwięcej do powiedzenia na temat przyszłej rozrodczości. Należy zaznaczyć, że cykl życia rodziny ujęto według koncepcji opracowanej przez S. Wierzchosławskiego, która jest zaadaptowanym i poszerzonym klasycznym modelem cyklu życia rodziny opracowanym przez grupę badawczą Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) na podstawie statystycznych wskaźników zdrowia rodziny. Koncepcja WHO zakłada sześć podstawowych faz rozwoju życia rodzinnego. Te fazy obejmują: formowanie się rodziny (1.0), rozwój rodziny (2.0), stabilizację liczebności rodziny (3.0), kurczenie się rodziny (4.0), puste gniazdo (5.0), rozpad rodziny (6.0). W wyniku prac adaptacyjnych faza 2.0 została podzielona na trzy podfazy. Wyróżniono: rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), rodziny z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) oraz rodziny z dziećmi

---

go przejścia demograficznego, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999; J. Kurkiewicz, *Modele przemian płodności w wybranych krajach europejskich w świetle drugiego przejścia demograficznego,* Wyd. AE w Krakowie, Kraków 1998; A. Szuman, *Próba oszacowania efektów pracy zawodowej kobiet-matek w okresie prokreacji,* w: *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa,* Monografie i Opracowania SGPiS nr 167/10, Warszawa 1985; *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju,* Zeszyty Naukowe nr 140, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1995; *Postawy i zachowania prokreacyjne matek pracujących zawodowo w warunkach przekształceń systemowych,* „Studia Demograficzne" 1998, nr 3; *Wpływ przeobrażeń systemowych na model rodziny matek pracujących,* w: *Szkice z metodologii badań zjawisk demograficznych i ekonomicznych,* Zeszyty Naukowe nr 22, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2002.

w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). W fazie 3.0 wyodrębniono dwie podfazy: pierwsza obejmuje okres od narodzin ostatniego dziecka do momentu rozpoczęcia pracy zawodowej przez jedno z dzieci (3.1) oraz druga, w której kolejne dzieci podejmują pracę zawodową (3.2). Fazę tę zamyka opuszczenie przez dziecko gniazda rodzinnego[2].

Zebrany drogą badań ankietowych materiał źródłowy opracowano za pomocą komputera, co umożliwiło przeprowadzenie wielowariantowych grupowań. W celu wykrycia zależności występujących między badanymi cechami zastosowano skorygowany współczynnik kontyngencji C Pearsona. Podstawę wyznaczenia współczynnika kontyngencji stanowi statystyka χ^2 – chi kwadrat. Wartość współczynnika C Pearsona oblicza się ze wzoru[3]:

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{\chi^2 + n}}, \quad C_{kor} = \frac{C}{C_{\max}}, \quad C_{\max} = \sqrt{\frac{k-1}{k}}, \quad C_{\max} = \frac{\sqrt{\frac{k-1}{k}} + \sqrt{\frac{r-1}{r}}}{2}.$$

Współczynnik ten przyjmuje wartości z przedziału liczbowego od 0 do 1, z tym że maksymalna jego wartość zależy od liczby wariantów analizowanych cech.

2. Zamierzenia prokreacyjne matek a ich sytuacja rodzinna i zawodowa

Zachowania prokreacyjne matek najlepiej charakteryzują odpowiedzi respondentek zaliczonych do fazy rozwoju rodziny (2.0) na temat zamierzeń prokreacyjnych. Opinie matek na temat chęci lub niechęci posiadania dalszego potomstwa obrazuje tabela 1, natomiast dzietność zrealizowaną, pożądaną i całkowitą zaprezentowano w tabeli 2. Należy zaznaczyć, że dzietność dotychczasowa może mieć charakter dzietności zakończonej, o ile kobieta zadeklaruje, że nie zamierza urodzić więcej dzieci.

Na podstawie wypowiedzi badanych matek można uznać, iż większość z nich zakończyła już swoją aktywność prokreacyjną. Na 1876 mężatek w fazie rozwoju rodziny aż 1293 respondentek nie zamierza urodzić więcej dzieci ponad te, które już posiadają. Stanowiły one 69,3% zbadanych. Stosunkowo mało było kobiet, które pragnęły powiększyć rodzinę o kolejne dziecko. Urodzenie jednego dziecka

[2] S. Wierzchosławski, *Longotudinalne badanie demograficzne w Zintegrowanym Systemie Badań Gospodarstw Domowych*, w: *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa 1987 oraz *Demograficzne aspekty badania rodziny według faz cyklu życia*, w: *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1991.

[3] M. Sobczyk, *Statystyka*, Warszawa 1991, s. 218.

w najbliższej przyszłości planowało 11,4% respondentek, zaś jeszcze dwoje dzieci zamierza urodzić zaledwie 1,4% badanych mężatek.

Przeprowadzone badanie potwierdziło, że poziom dzietności quasi-zakończonej jest zróżnicowany w zależności od aktywności zawodowej matki. Wielkości przeciętne dzietności całkowitej są większe w grupie rodzin matek niepracujących aniżeli pracujących zawodowo. Bierność zawodowa jest więc niewątpliwie czynnikiem podwyższającym poziom dzietności całkowitej. O ile bowiem w rodzinach matek pracujących zawodowo przeciętna dzietność całkowita wynosiła 204 dzieci na 100 kobiet, to na 100 niepracujących uczestniczek badania przypadało średnio 230 dzieci urodzonych w całym okresie rozrodczym. Godny uwagi jest fakt, że w obu rozpa-

Tab. 1. Opinie badanych matek będących w fazie prokreacji dotyczące możliwości powiększenia rodziny według aktywności zawodowej matki i faz cyklu życia rodziny

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji	Faza cyklu życia rodziny		
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
	2.0	2.1	2.2	2.3
Rodziny ogółem				
Ogółem	1867	654	768	445
Matki:				
– zamierzające urodzić kolejne dziecko	30,7	63,5	8,4	4,0
– rezygnujące z dalszego potomstwa	69,3	36,5	81,6	96,0
Rodziny matek pracujących zawodowo				
Razem	1496	482	641	373
Matki:				
– zamierzające urodzić kolejne dziecko	29,5	62,0	19,4	4,8
– rezygnujące z dalszego potomstwa	70,5	38,0	80,6	95,2
Rodziny matek niepracujących zawodowo				
Razem	371	172	127	72
Matki:				
– zamierzające urodzić kolejne dziecko	35,9	67,4	13,4	2,8
– rezygnujące z dalszego potomstwa	64,1	32,6	86,6	97,2

Źródło: Opracowano na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

Tab. 2. Dzietność dotychczas zrealizowana, jeszcze pożądana i całkowita według aktywności zawodowej matki i faz cyklu życia rodziny

Średnia liczba dzieci	Ogół rodzin w fazie prokreacji	Faza cyklu życia rodziny		
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
	2.0	2.1	2.2	2.3
Rodziny ogółem				
Żywo urodzonych	1,85	1,27	1,93	2,58
Jeszcze pożądanych	0,24	0,54	0,10	0,02
Całkowita (oczekiwana)	2,09	1,81	2,03	2,60
Rodziny matek pracujących zawodowo				
Żywo urodzonych	1,82	1,23	1,84	2,54
Jeszcze pożądanych	0,22	0,52	0,11	0,02
Całkowita (oczekiwana)	2,04	1,75	1,95	2,56
Rodziny matek niepracujących zawodowo				
Żywo urodzonych	1,99	1,35	2,39	2,79
Jeszcze pożądanych	0,31	0,63	0,07	0,02
Całkowita (oczekiwana)	2,30	1,98	2,46	2,81

Źródło: Por. tab. 1.

trywanych subpopulacjach, w przypadku rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) współczynnik dzietności całkowitej kształtuje się poniżej dwóch, co jest niewątpliwie zjawiskiem niekorzystnym z demograficznego punktu widzenia.

Stosunek do rodzenia dalszych dzieci w poszczególnych podfazach fazy prokreacji jest bardzo zróżnicowany. W zbiorowości matek, które tworzyły rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), odsetek kobiet rezygnujących z dalszej rozrodczości wyniósł 36,5%. W im dalszej fazie rozwoju znajduje się rodzina, tym wyższy jest udział tych, które rezygnują z dalszej prokreacji. Na 100 mężatek mających dzieci w wieku szkolnym 82 odpowiedziały, że nie pragną mieć więcej dzieci, a wśród kobiet z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego 96% pragnie zachować dotychczasową wielkość rodziny. Tendencja do ograniczania dalszych kolejności urodzeń wystąpiła zarówno wśród matek pracujących (70,5%), jak i niepracujących zawodowo (64,1%).

Na zamierzenia prokreacyjne matek mają wpływ różne czynniki demograficzne, społeczne, zawodowe, a także bytowe. Które z tych czynników wywierają najistotniejszy wpływ na negatywną decyzję co do możliwości posiadania następnego dziecka? Na to pytanie postaramy się odpowiedzieć na podstawie danych zaprezentowanych w tabeli 3.

Tab. 3. Odsetek matek rezygnujących z dalszego potomstwa według aktywności zawodowej matek, faz cyklu życia rodziny oraz wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek niepracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Ogółem	69,3	36,5	81,6	96,0	70,5	38,0	80,6	95,2	64,1	32,6	86,6	97,2
Wiek matki w chwili obserwacji:												
20–24	28,2	28,3	-	-	30,1	30,5	-	-	26,0	26,0	-	-
25–29	38,0	31,8	66,7	-	37,7	31,3	67,2	-	39,1	33,3	64,7	-
30–34	66,4	48,4	75,1	-	64,1	48,6	72,1	-	77,5	47,4	88,5	-
35–39	90,7	81,8	88,4	99,1	91,0	89,5	88,6	98,9	89,1	66,7	87,5	90,4
40–44	92,9	100,0	88,6	93,8	91,1	100,0	86,1	92,7	97,8	100,0	100,0	93,8
45–49	97,9	-	100,0	98,4	98,3	-	100,0	98,1	95,8	-	100,0	100,0
Liczba dzieci w rodzinie:												
1	37,0	24,8	64,7	66,7	39,8	26,7	64,5	66,7	25,9	18,9	66,7	-
2	87,1	71,9	86,8	96,3	87,5	76,8	85,5	95,7	85,3	60,0	93,8	93,8
3	95,6	94,4	94,2	96,7	96,7	100,0	97,4	95,9	91,9	88,9	84,6	96,3
4 i więcej	93,4	100,0	91,7	94,1	93,5	-	100,0	92,1	93,3	100,0	87,5	100,0
Lata zawarcia związku małżeńskiego:												
1970–1979	95,9	100,0	97,1	95,7	95,0	100,0	96,6	94,8	100,0	100,0	100,0	98,1
1980–1989	82,9	97,9	82,0	96,5	82,2	69,6	81,0	95,9	86,4	63,6	86,6	94,1
1990–1999	35,8	32,4	68,4	100,0	37,1	33,5	66,7	100,0	32,1	29,5	77,7	-

Wiek najmłodszego dziecka:												
0–2	46,0	37,6	84,6	100,0	47,3	38,0	91,4	100,0	44,4	36,8	75,6	100,0
3–6	57,1	35,5	88,4	95,7	58,8	38,0	89,9	94,3	51,4	25,8	86,3	90,9
7–10	81,1	-	76,3	98,1	78,7	-	73,5	97,6	90,1	-	87,1	94,7
11–14	92,9	-	89,1	95,7	91,4	-	86,9	94,9	100,0	-	100,0	97,2
15 i więcej	81,0	-	-	92,2	83,3	-	-	91,8	50,0	-	-	100,0
Typ rodziny:												
– dwupokoleniowa	70,9	37,0	81,8	96,5	71,5	37,1	80,7	95,8	68,5	36,7	87,6	98,5
– trzypokoleniowa	61,7	35,1	80,7	91,7	65,9	41,1	80,5	90,2	46,6	20,5	81,8	85,7
Wykształcenie:												
– wyższe i niepełne wyższe	63,9	32,1	84,7	96,4	68,1	35,6	85,5	96,2	40,2	20,0	76,5	80,0
– policealne i średnie ukończone	69,8	37,9	80,4	95,0	70,9	39,0	79,0	94,2	64,5	35,2	89,7	94,1
– zasadnicze zawodowe	78,7	50,0	81,5	98,2	75,0	43,3	78,5	96,8	84,4	60,0	86,7	96,0
– podstawowe	86,9	50,0	84,6	100,0	91,7	100,0	83,3	100,0	81,8	-	85,7	100,0
Ciągłość pracy zawodowej:												
– nigdy nie pracowała	45,3	26,6	75,9	100,0	-	-	-	-	45,3	26,7	75,9	100,0
– pracowała bez przerwy	65,6	36,5	82,2	96,0	63,8	35,1	80,5	95,3	75,0	45,0	89,7	100,0
– przerwa(y):												
do 1 roku	67,4	41,4	79,6	100,0	68,8	43,4	80,8	100,0	50,0	20,0	50,0	100,0
1–3 lat	78,0	42,0	82,2	95,6	78,8	45,0	82,4	95,0	69,0	22,2	80,0	90,0
4–6 lat	83,3	66,7	76,3	94,3	82,2	87,5	70,8	93,5	88,9	25,0	100,0	87,5
7 i więcej	92,9	-	96,2	95,2	92,2	-	95,7	94,9	83,3	-	100,0	66,7
Sytuacja materialna rodziny:												
– bardzo dobra	64,2	25,0	70,0	95,0	67,3	27,3	65,2	94,4	55,5	22,2	85,7	50,0
– dobra	65,0	36,6	77,4	95,3	66,6	37,6	78,9	94,2	58,2	33,3	68,8	91,7
– średnia	70,5	36,0	83,2	96,1	71,9	38,4	81,7	95,4	64,1	29,0	92,4	97,4
– zła	81,8	48,6	93,6	97,4	81,6	42,1	92,0	96,9	82,2	56,3	95,5	100,0

Źródło: Por. tab. 1.

W fazie prokreacji (2.0) prawie co druga mężatka miała w momencie obserwacji 30–39 lat, a co trzecia była w wieku 20–29 lat. Wśród matek pracujących zawodowo przeważały kobiety w wieku 35–39 lat (25,3%), a wśród niepracujących najliczniejszą grupę tworzyły osoby w wieku 25–29 lat (24,8%). Wiek matek jest czynnikiem wpływającym w istotny sposób na zróżnicowanie poglądów kobiet co do możliwości powiększenia rodziny ponad już posiadaną liczbę dzieci. Najmniejszy odsetek mężatek niechcących rodzić w przyszłości odnotowano wśród respondentek w wieku do 25 lat. Częstość rezygnacji z dalszego macierzyństwa wzrasta wraz z wiekiem kobiet. Trzykrotnie częściej respondentki powyżej 35 lat (w porównaniu z najmłodszymi mężatkami) deklarowały zakończenie procesu prokreacyjnego. Zależność tę potwierdziły współczynniki kontyngencji C Pearsona zamieszczone w tabeli 4.

W omawianej kwestii niezwykle ważnym czynnikiem jest liczba dzieci w rodzinie. Dominującym typem rodziny wśród mężatek w fazie faktycznej prokreacji była rodzina dwupokoleniowa, małodzietna – z jednym dzieckiem lub dwójką dzieci. Łącznie rodziny z jednym lub dwójką dzieci stanowiły 81,4% ogółu w fazie drugiej. Niewiele było kobiet, które tworzyły rodziny z trójką dzieci (14,5%). Do rzadkości należały rodziny wielodzietne. Na 100 respondentek należących do fazy prokreacji tylko 4 posiadały czworo lub więcej dzieci. Należy podkreślić, że zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo jednodzietność jest typowa dla rodzin młodych wiekiem. W fazie 2.1 ponad ¾ kobiet miało jedno dziecko. Dotychczasowa dzietność w największym stopniu różnicowała decyzje o odmowie powiększenia wielkości rodziny. Dane zawarte w tabeli 3 dowodzą, iż niezależnie od aktywności zawodowej matki, wraz ze wzrostem liczby posiadanych dzieci wzrasta odsetek reprezentantek fazy 2.0 rezygnujących z urodzenia kolejnego dziecka. Tendencja do ograniczenia liczby dzieci w rodzinie wystąpiła najsilniej wśród kobiet mających troje lub więcej dzieci. Znaczna również część matek jednodzietnych (39,8% respondentek pracujących i 25,9% niepracujących) deklarowała niechęć rodzenia w przyszłości. Z demograficznego punktu widzenia liczby te budzą zaniepokojenie, gdyż przyszłych dalszych urodzeń należałoby się spodziewać właśnie ze strony matek jednodzietnych.

Zawarcie związku małżeńskiego jest momentem przełomowym w życiu każdego człowieka. Od tej chwili następuje rozwój rodziny. Wśród 1867 mężatek należących do fazy 2.0 najwięcej, bo aż 858 kobiet zawarło związek małżeński w latach osiemdziesiątych, co stanowiło 46% ogółu kobiet w tej fazie. Co trzecia matka wstąpiła w związek małżeński po 1990 roku, a co piąta w latach siedemdziesiątych. Analizując strukturę matek będących w fazie prokreacji według roku zawarcia związku małżeńskiego należy stwierdzić, że wśród mężatek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) gros respondentek zawarło małżeństwo w latach dziewięćdziesiątych, a wśród kobiet z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) przeważały matki, które wyszły za mąż w latach 1980–1989. Natomiast mężatki z dziećmi w wieku

Tab. 4. Skorygowane współczynniki kontyngencji C Pearsona obrazujące wpływ wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych na decyzję kobiet o rezygnacji z dalszego potomstwa

Wyszczególnienie	Ogółem	Faza cyklu życia rodziny		
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
	2.0	2.1	2.2	2.3
Rodziny ogółem				
Wiek matki w chwili badania	0,587	0,324	0,276	0,420
Liczba dzieci w rodzinie	0,619	0,518	0,347	0,162
Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,600	0,319	0,164	0,036
Wiek najmłodszego dziecka	0,448	0,030	0,308	0,113
Typ rodziny	0,108	0,023	0,015	0,107
Wykształcenie matki	0,134	0,127	0,060	0,078
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,266	0,161	0,110	0,090
Sytuacja materialna rodziny	0,115	0,091	0,149	0,039
Rodziny matek pracujących zawodowo				
Wiek matki w chwili badania	0,574	0,346	0,292	0,422
Liczba dzieci w rodzinie	0,603	0,535	0,355	0,165
Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,557	0,321	0,169	0,041
Wiek najmłodszego dziecka	0,416	0,001	0,319	0,108
Typ rodziny	0,066	0,049	0,002	0,114
Wykształcenie matki	0,076	0,093	0,094	0,070
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,231	0,200	0,137	0,080
Sytuacja materialna rodziny	0,099	0,048	0,125	0,044
Rodziny matek niepracujących zawodowo				
Wiek matki w chwili badania	0,632	0,328	0,337	0,204
Liczba dzieci w rodzinie	0,681	0,548	0,345	0,148
Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,666	0,302	0,143	0,138
Wiek najmłodszego dziecka	0,535	0,161	0,443	0,157
Typ rodziny	0,252	0,212	0,199	0,331
Wykształcenie matki	0,393	0,324	0,157	0,264
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,391	0,241	0,317	0,306
Sytuacja materialna rodziny	0,192	0,215	0,377	0,423

Źródło: Por. tab. 1.

przysposobienia zawodowego (2.3) najczęściej wstępowały w związek małżeński w latach siedemdziesiątych. Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego wiążą się z częstością wyróżniania negatywnej decyzji co do możliwości posiadania kolejnego dziecka. W obu analizowanych subpopulacjach występuje tendencja do spadku odsetka mężatek rezygnujących z dalszego potomstwa w miarę przechodzenia od małżeństw o najdłuższym stażu do małżeństw najmłodszych.

Badaną zbiorowość rodzin scharakteryzowano również według wieku najmłodszego dziecka. W fazie prokreacji przeważały rodziny mające najmłodsze dziecko w wieku 3–6 lat. Wśród matek pracujących zawodowo najwięcej respondentek miało dziecko najmłodsze w wieku 3–6 lat (29,3%) i w wieku 7–10 lat (26,3%). Natomiast wśród mężatek niepracujących dominowały matki z dziećmi w wieku żłobkowym i przedszkolnym. Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, iż najczęściej rezygnowały z dalszego macierzyństwa te respondentki, które miały najmłodsze dziecko w wieku 11–14 lat, najrzadziej zaś mężatki z dziećmi do 3 lat.

Konieczne wydaje się przedstawienie odpowiedzi respondentek w korelacji z ich wykształceniem. Wśród ogółu matek reprezentujących fazę 2.0 ponad połowa z nich posiadała wykształcenie policealne lub średnie (55,1%). Co trzecia mężatka legitymowała się wykształceniem wyższym, a co ósma zasadniczym zawodowym. Niewiele, bo zaledwie 1,2% kobiet zadeklarowało wykształcenie wyłącznie podstawowe. Uwzględniając jednak aktywność zawodową matek zauważa się istotne różnice w poziomie wykształcenia między respondentkami pracującymi i niepracującymi zawodowo. Matki pracujące reprezentowały wyższy poziom wykształcenia. W subpopulacji kobiet pracujących co trzecia mężatka posiadała dyplom akademicki, a co jedenasta miała wykształcenie zasadnicze zawodowe, podczas gdy w grupie respondentek niepracujących co czwarta była absolwentką wyższej uczelni i co czwarta wskazywała wykształcenie zasadnicze zawodowe. Niezależnie od aktywności zawodowej respondentek, im niższy poziom wykształcenia, tym nasila się niechęć do posiadania dalszych dzieci. Spośród kobiet posiadających wyższe wykształcenie rezygnację z powiększenia rodziny manifestowało 63,9% matek, natomiast wśród respondentek posiadających wykształcenie elementarne uczyniło to 86,9% kobiet. Jest to z pewnością rezultat wyższej dotychczasowej dzietności matek charakteryzujących się niższym poziomem wykształcenia.

Przypatrzmy się z kolei ciągłości zawodowej matki według długości przerw w pracy. W badanej populacji tylko 7,4% matek nigdy nie pracowało zawodowo, natomiast aż 92,6% kobiet było swego czasu czynnych zawodowo. Zdecydowana większość matek pracowała bez przerwy. Pozostałe mężatki przerywały pracę najczęściej na okres od 1 do 3 lat. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w grupie matek, które miały przerwy w zatrudnieniu krótsze niż 1 rok, niechęć do rodzenia w przyszłości deklarowało 67,4% kobiet, natomiast wśród respondentek, które miały dłuższe przerwy w pracy (7 lat lub więcej) stanowisko takie wyrażało 92,9%

mężatek. Zatem matki mające dłuższe przerwy w zatrudnieniu częściej nie przewidywały powiększenia rodziny.

Jeszcze jednym czynnikiem, który może wpłynąć na deklarację rezygnacji z dalszych urodzeń, jest sytuacja ekonomiczna. Sytuacja materialna rodzin będących w fazie rozwoju była wyraźnie zróżnicowana. Większość matek pracujących i niepracujących zawodowo oceniała sytuację materialną swojej rodziny na poziomie średnim (58,2%). Takie oceny przeważały we wszystkich podfazach fazy prokreacji. Z kolei dobrą sytuację materialna rodziny określała prawie co trzecia mężatka. Najwięcej takich ocen wystawiły respondentki w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). Natomiast niezadowolenie z materialnych warunków życia rodzin wyrażało 5,1% pracujących i 12,1% niepracujących przedstawicielek fazy drugiej. Oceny bardzo dobre wystawiło niewiele kobiet (3,7%). Materialne warunki życia były czynnikiem niewątpliwie różnicującym odpowiedzi respondentek co do możliwości urodzenia następnego dziecka. Z reguły im gorsza była sytuacja materialna rodziny, tym częściej matki rezygnowały z dalszego macierzyństwa. O ile wśród mężatek najgorzej sytuowanych na niechęć do rodzenia w przyszłości wskazywało 81,8% kobiet, to wśród respondentek oceniających najwyżej sytuację materialną swojej rodziny pogląd taki wyraziło 64,2% matek. Zależność tę obserwujemy również wówczas, gdy uwzględni się fazy cyklu życia rodziny i aktywność zawodową badanych matek.

3. Przyczyny rezygnacji z dalszego potomstwa

W przeprowadzonym badaniu nie ograniczono się do poznania liczby matek, które nie chcą mieć więcej dzieci, ale starano się poznać motywy tych decyzji oraz ustalić, czy istnieje związek między powodami rezygnacji z dalszego macierzyństwa a sytuacją rodzinną i zawodową matki. W związku z tym w kwestionariuszu wywiadu przedstawiono 11 różnych przyczyn ograniczania dzietności urodzeń oraz stworzono możliwość wpisania dodatkowych w pozycji „inne". Respondentki proszone były o podanie, według przedstawionych im możliwych odpowiedzi, trzech najważniejszych przyczyn niechęci rodzenia dalszych dzieci oraz uszeregowanie ich według ważności. Uzyskane wyniki badania ujęto w podziale faz cyklu życia rodziny oraz aktywności zawodowej matki.

Z danych zawartych w tabeli 5 wynika, że nie wszystkie matki rezygnujące z dalszego potomstwa podały trzy przyczyny swojej decyzji, lecz niektóre z nich ograniczyły się do podania jednego lub dwóch powodów. Przeciętnie na każdą mężatkę przypadało 2,64 motywu. Ponadto uwidoczniły się znaczne różnice w częstości wymieniania poszczególnych przyczyn odmowy powiększenia rodziny. Przyczyna, która zajęła pierwsze miejsce, była przytaczana prawie 64 razy częściej aniżeli powód ostatni. Wskazuje to, iż nie wszystkie zaproponowane na liście przyczyny

Tab. 5. Zasadnicze przyczyny rezygnacji z dalszego potomstwa przez matki będące w fazie prokreacji według aktywności zawodowej matek oraz faz cyklu życia rodziny

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek nie pracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Matki rezygnujące obecnie z dalszego potomstwa	1293	239	627	427	1055	183	517	355	238	56	110	72
Odsetek matek wymieniających daną przyczynę												
Rodzaje przyczyn:												
– ciąże poprzednie z komplikacjami	8,7	12,6	9,6	5,4	8,2	14,2	8,9	4,2	10,9	7,1	12,7	11,1
– porody poprzednie z komplikacjami	7,5	9,6	7,5	6,3	6,8	9,3	6,6	5,9	10,5	10,7	11,8	8,3
– ciąże i porody poprzednie z komplikacjami	6,0	7,1	6,2	4,9	6,2	6,0	6,8	5,4	5,0	10,7	3,6	2,8
– zły stan zdrowia respondentki	17,6	10,5	18,7	19,9	16,7	7,7	18,2	19,2	21,4	19,6	20,9	23,6
– starszy wiek respondentki	29,0	6,7	21,1	53,2	29,8	7,7	21,1	53,8	25,6	3,6	20,9	50,0

– posiadanie wystarczającej liczby dzieci	70,2	56,9	67,1	82,2	70,6	55,7	67,9	82,3	68,5	60,7	63,6	81,8
– sprzeciw męża	5,5	8,4	5,7	3,5	4,5	6,0	4,3	3,9	10,1	16,1	12,7	1,4
– brak własnego mieszkania	6,3	17,6	5,7	0,7	6,7	19,7	6,2	0,8	4,2	10,7	3,6	-
– nieodpowiednie warunki mieszkaniowe	15,9	21,3	16,6	11,7	15,0	18,6	15,5	12,4	19,7	30,4	21,8	8,3
– wzrost materialnych kosztów wychowania	58,5	69,9	61,7	47,3	59,2	69,4	62,9	48,7	55,0	71,4	56,4	40,3
– trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką na dziećmi	37,6	50,6	41,6	24,4	42,9	56,3	48,7	27,6	13,9	32,1	8,2	8,3
– inne	1,1	2,1	1,1	0,5	1,2	2,2	1,4	0,6	0,4	1,8	-	-

Uwaga: Każda respondentka mogła podać kilka przyczyn obecnej rezygnacji z dalszego potomstwa, stąd liczba odpowiedzi była większa od liczby badanych matek.

Źródło: Por. tab. 1.

rezygnacji z macierzyństwa w przyszłości miały dla matek jednakowe znaczenie. Respondentki wymieniały niektóre z tych powodów, a inne pomijały.

W zestawie trzech najważniejszych przyczyn niechęci rodzenia dalszych dzieci najczęstszymi powodami były: „posiadanie wystarczającej liczby dzieci", którą wymieniało 908 respondentek, „wzrost materialnych kosztów wychowania" deklarowany przez 756 matek oraz „trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi" wskazywany przez 486 kobiet. Te trzy przyczyny wyraźnie dominowały przy podejmowaniu decyzji o zakończeniu procesu prokreacyjnego, albowiem częstotliwość przytaczania pozostałych argumentów szybko spada od 375 do 14. Celowe wydaje się więc poddanie wnikliwej analizie przede wszystkim tych przyczyn, które znalazły się na pierwszych trzech miejscach listy.

Hierarchia wymienianych przyczyn rezygnacji z dalszego potomstwa wskazuje, iż większość matek reprezentujących rodziny w fazie prokreacji nie chce rodzić w przyszłości, ponieważ posiada już wystarczającą liczbę dzieci. Uważało tak 70,6% respondentek pracujących i 68,5% niepracujących zawodowo. Argumentem tym posługiwały się przede wszystkim mężatki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3), bowiem 82,2% kobiet w tej fazie wymieniało tę przyczynę. Natomiast z grona respondentek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) „posiadanie wystarczającej liczby dzieci" zadeklarowało 56,9% matek. Różnica częstości odpowiedzi między przedstawicielkami tych faz sięga 25,7 punktu.

Znaczne różnice częstości uzasadniania niechęci do dalszego macierzyństwa uznaniem liczby dzieci za wystarczającą związane są z wiekiem respondentek. Generalnie można stwierdzić, że w miarę wzrostu wieku mężatek wzrasta odsetek kobiet nieprzewidujących powiększenia rodziny. Z uwagi na przekonanie o posiadaniu wystarczającej liczby dzieci rezygnowało z dalszych urodzeń ponad 56% respondentek w wieku 20–29 lat, a więc w okresie największej aktywności rozrodczej, podczas gdy wśród kobiet liczących w momencie obserwacji 45–49 lat ważną rolę tej motywacji przypisywało 74,6% matek. Różnica w wielkości odsetka respondentek wymieniających ten powód między mężatkami z najmłodszej oraz najstarszej grupy wieku wynosi 18 punktów procentowych. Dodać należy, że zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo najczęściej uzasadniały tym argumentem swoją negatywną postawę mężatki w wieku 35–39 lat, reprezentujące rodziny w fazie 2.3.

Zdecydowany wpływ na negatywną decyzję co do posiadania następnego dziecka ma dotychczasowa dzietność kobiet. Najczęstsze jest uznanie liczby posiadanego potomstwa za wystarczającą przez matki mające czworo lub więcej dzieci, a stosunkowo najrzadziej powód ten uważały za istotny respondentki z jednym dzieckiem. Wśród tych pierwszych opinię taką wyraziły wszystkie mężatki niepracujące zawodowo. Podkreślić należy, że na decyzję o zakończeniu procesu prokreacyjnego wskazywało 30,7% matek jedynaków, przy czym na tym czynniku koncentrowały swoją uwagę przede wszystkim respondentki pracujące zawodowo, mające

jedno dziecko w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Fakt wyraźnego wpływu uznania posiadanej liczby dzieci za wystarczającą na negatywną postawę co do powiększenia rodziny potwierdzają współczynniki kontyngencji, które przyjmują wartości od 0,169 do 0,572.

Znamienne jest to, że względnie najczęściej tłumaczyły zakończenie formułowania rodziny posiadaniem wystarczającej liczby potomstwa respondentki, które zawarły związek małżeński w latach siedemdziesiątych. W grupie tej maksimum międzyfazowe przypada na matki z rodzin będących w fazie 2.3, a minimum cechuje kobiety z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1).

Z analizy odpowiedzi wynika, iż ogólnie biorąc, mężatki mające najmłodsze dziecko w wieku 15 lat i więcej częściej, w porównaniu z pozostałymi uczestniczkami badania, zadowolone były z wielkości rodziny. Wraz z obniżaniem się wieku najmłodszego dziecka przyczyna ta była rzadziej podawana. O ile wśród mężatek mających najmłodsze dziecko w wieku 0–2 lat powód ten wymieniało 64% kobiet, to wśród matek mających dzieci powyżej 15 lat odsetek ten wynosił 85,1%. W ujęciu fazowym zwraca uwagę fakt, że w grupie rodzin z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3) częstotliwość deklarowania tej motywacji wzrasta wraz ze wzrostem wieku najmłodszego dziecka.

Rzecz charakterystyczna, że prawie jednakowo często respondentki z rodzin dwu- i trzypokoleniowych zdecydowane były na zachowanie aktualnej wielkości rodziny, argumentując swoją decyzję posiadaniem wystarczającej liczby dzieci. Dodać należy, że o ile w grupie matek pracujących zawodowo najczęściej z liczby posiadanych dzieci usatysfakcjonowane były mężatki z rodzin dwupokoleniowych, to wśród niepracujących uczestniczek badania pogląd taki wyrażały częściej respondentki mieszkające wspólnie z rodzicami lub teściami. Gdy uwzględni się w analizie etapy rozwoju rodziny, dostrzec można, iż w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) i szkolnym (2.2) częściej powód ten uważały za ważny respondentki z rodzin trzypokoleniowych niż dwupokoleniowych. Z kolei w grupie rodzin będących w fazie 2.3 wniosek jest odwrotny.

Na eksponowanie przekonania o posiadaniu wystarczającej liczby dzieci jako istotnego czynnika przy podejmowaniu decyzji rodzicielskich miało wpływ wykształcenie matki. Uzyskane wyniki dowodzą, iż motywacja ta jest najczęściej wymieniana przez respondentki legitymujące się co najmniej szkołą średnią. Spośród mężatek z wykształceniem policealnym lub średnim 72,8% kobiet tłumaczyło niechęć do rodzenia w przyszłości wystarczającą liczbą potomstwa, przy czym motywacja ta cechuje przede wszystkim mężatki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Interesujące są dane dla skrajnych poziomów wykształcenia. Otóż 67,9% absolwentek wyższych uczelni uważało ten powód za istotny, z podstawowym zaś wykształceniem 65,0% matek. Zatem zróżnicowanie opinii między reprezentantami reprezentującymi najwyższy i najniższy poziom wykształcenia jest niewielkie.

Tab. 6. Matki uzasadniające decyzję o rezygnacji z dalszego potomstwa „posiadaniem wystarczającej liczby dzieci" według aktywności zawodowej matek, faz cyklu życia rodziny oraz wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek nie pracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Ogółem	70,2	56,9	67,1	82,2	70,6	55,7	67,9	82,3	68,5	60,7	63,6	81,9
Wiek matki w chwili obserwacji:												
20–24	56,8	56,8	-	-	56,0	56,0	-	-	57,8	57,8	-	-
25–29	56,6	57,8	54,0	-	53,7	55,9	48,7	-	66,7	64,0	72,7	-
30–34	69,2	61,3	71,6	-	70,2	58,5	73,9	-	65,5	77,8	63,0	-
35–39	73,3	38,9	70,5	86,1	73,0	41,2	71,2	83,9	75,4	-	65,7	95,2
40–44	74,4	50,0	57,1	81,3	76,1	75,0	57,1	82,5	66,7	-	57,1	75,0
45–49	74,6	-	42,8	80,2	74,8	-	41,2	80,4	73,9	-	50,0	78,9
Liczba dzieci w rodzinie:												
1	30,7	37,1	24,8	50,0	30,9	35,6	26,8	50,0	29,7	43,5	7,1	-
2	78,1	79,4	77,7	78,0	79,5	78,1	80,5	78,5	70,7	83,3	63,3	75,0
3	83,4	70,6	81,4	86,2	86,6	100,0	84,0	87,3	71,9	37,5	72,7	81,5
4 i więcej	94,4	100,0	100,0	91,7	88,3	-	87,5	88,6	100,0	100,0	100,0	100,0
Lata zawarcia związku małżeńskiego:												
1970–1979	76,2	25,0	29,4	82,0	77,4	50,0	32,1	82,5	71,0	-	16,7	79,6
1980–1989	71,4	54,3	70,4	83,8	72,4	56,4	71,6	83,0	66,9	42,9	64,9	88,2
1990–1999	57,4	58,2	53,8	50,0	54,0	55,6	46,9	50,0	68,5	66,0	85,7	-

Wiek najmłodszego dziecka:												
0–2	64,0	58,7	77,3	69,2	61,8	58,5	71,9	55,5	67,9	59,0	84,6	100,0
3–6	70,1	55,1	78,3	81,8	68,2	53,5	77,4	78,8	77,2	64,7	79,3	90,9
7–10	64,9	-	61,6	82,2	69,0	-	62,7	86,6	60,3	-	59,3	63,2
11–14	74,8	-	63,3	82,4	75,5	-	66,9	81,7	70,0	-	28,6	86,1
15 i więcej	85,1	-	-	85,1	84,4	-	-	84,4	100,0	-	-	100,0
Typ rodziny:												
– dwupokoleniowa	70,4	55,9	66,2	83,0	71,3	55,4	67,4	83,6	66,2	57,4	60,9	80,0
– trzypokoleniowa	69,4	60,4	71,6	75,0	66,9	56,8	70,3	70,3	82,4	77,8	77,8	100,0
Wykształcenie:												
– wyższe i niepełne wyższe	67,9	61,9	60,6	80,0	67,8	58,3	60,6	81,6	68,6	83,3	61,5	60,0
– policealne i średnie ukończone	72,8	54,3	72,2	84,3	73,8	53,6	73,4	84,6	67,8	56,2	65,4	82,4
– zasadnicze zawodowe	65,2	52,0	60,4	80,0	62,9	53,8	59,7	73,3	68,4	50,0	61,5	88,0
– podstawowe	65,0	100,0	54,5	75,0	54,5	100,0	40,0	60,0	77,8	-	66,7	100,0
Ciągłość pracy zawodowej:												
– nigdy nie pracowała	69,8	68,0	59,1	87,5	-	-	-	-	69,8	68,0	59,1	87,5
– pracowała bez przerwy	68,6	56,2	66,0	82,3	70,0	57,1	66,9	84,5	62,5	48,1	63,9	71,9
– przerwa(y):												
do 1 roku	67,7	45,8	65,1	92,3	65,9	43,5	64,3	91,3	100,0	100,0	100,0	100,0
1–3 lat	70,8	58,6	65,3	86,0	69,7	55,5	64,9	85,5	85,0	100,0	75,0	90,0
4–6 lat	75,6	75,0	78,7	72,7	75,7	71,4	82,6	70,7	75,0	100,0	66,7	87,5
7 i więcej	76,9	-	72,0	80,0	78,0	-	77,3	78,4	66,7	-	33,3	100,0
Sytuacja materialna rodziny:												
– bardzo dobra	65,9	57,1	52,4	84,2	67,6	40,0	60,0	82,4	60,0	100,0	33,3	100,0
– dobra	73,2	60,7	68,6	88,5	72,2	57,6	68,6	87,8	78,1	72,2	68,2	91,7
– średnia	69,8	55,0	68,2	80,2	70,1	53,8	68,4	80,9	68,5	59,3	67,2	76,9
– zła	63,6	52,9	59,1	73,7	69,4	75,0	60,9	74,2	54,1	33,3	57,1	71,4

Źródło: Por. tab. 1.

Tab. 7. Skorygowane współczynniki kontyngencji C Pearsona obrazujące wpływ wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych na wybór najczęściej wymienianych przyczyn rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek nie pracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Posiadanie wystarczającej liczby dzieci												
Wiek matki w chwili badania	0,161	0,163	0,202	0,083	0,185	0,137	0,244	0,059	0,129	0,381	0,121	0,289
Liczba dzieci w rodzinie	0,521	0,491	0,562	0,180	0,537	0,547	0,572	0,169	0,477	0,505	0,571	0,298
Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,174	0,117	0,270	0,089	0,215	0,018	0,286	0,114	0,072	0,361	0,327	0,143
Wiek najmłodszego dziecka	0,110	0,051	0,193	0,080	0,109	0,071	0,166	0,160	0,215	0,131	0,423	0,369
Typ rodziny	0,011	0,053	0,061	0,090	0,051	0,017	0,301	0,150	0,171	0,214	0,182	0,215
Wykształcenie matki	0,085	0,122	0,160	0,077	0,115	0,102	0,187	0,136	0,051	0,315	0,053	0,310
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,072	0,151	0,110	0,159	0,077	0,138	0,139	0,186	0,214	0,355	0,182	0,298
Sytuacja materialna rodziny	0,075	0,114	0,103	0,164	0,034	0,128	0,057	0,134	0,223	0,379	0,233	0,309
Wzrost materialnych kosztów wychowania												
Wiek matki w chwili badania	0,266	0,133	0,225	0,173	0,279	0,196	0,261	0,195	0,246	0,451	0,295	0,060
Liczba dzieci w rodzinie	0,116	0,244	0,132	0,096	0,123	0,247	0,089	0,110	0,115	0,322	0,319	0,023

Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,252	0,302	0,114	0,140	0,249	0,365	0,107	0,158	0,278	0,202	0,146	0,151
Wiek najmłodszego dziecka	0,152	0,066	0,108	0,137	0,146	0,030	0,105	0,154	0,283	0,223	0,176	0,314
Typ rodziny	0,015	0,061	0,016	0,061	0,016	0,057	0,018	0,053	0,010	0,087	0,010	0,110
Wykształcenie matki	0,133	0,242	0,169	0,145	0,134	0,156	0,173	0,155	0,176	0,529	0,206	0,242
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,107	0,271	0,169	0,242	0,098	0,308	0,155	0,249	0,198	0,256	0,231	0,327
Sytuacja materialna rodziny	0,277	0,431	0,230	0,292	0,262	0,394	0,231	0,284	0,358	0,550	0,324	0,463
Trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dzieckiem												
Wiek matki w chwili badania	0,284	0,212	0,185	0,241	0,329	0,219	0,263	0,246	0,348	0,257	0,220	0,252
Liczba dzieci w rodzinie	0,279	0,154	0,237	0,163	0,271	0,153	0,213	0,137	0,185	0,169	0,126	0,307
Lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego	0,273	0,214	0,161	0,119	0,296	0,213	0,201	0,133	0,373	0,379	0,143	0,225
Wiek najmłodszego dziecka	0,123	0,124	0,118	0,162	0,165	0,130	0,136	0,159	0,261	0,171	0,050	0,120
Typ rodziny	0,052	0,137	0,101	0,018	0,057	0,172	0,120	0,006	0,084	0,131	0,060	0,139
Wykształcenie matki	0,220	0,281	0,284	0,129	0,162	0,280	0,196	0,120	0,204	0,150	0,384	0,189
Ciągłość pracy zawodowej matki	0,163	0,283	0,212	0,265	0,107	0,217	0,108	0,229	0,153	0,388	0,238	0,342
Sytuacja materialna rodziny	0,135	0,281	0,145	0,112	0,112	0,273	0,100	0,123	0,221	0,357	0,175	0,282

Źródło: Por. tab. 1.

Ogólnie biorąc, motywacja mająca na względzie „posiadanie wystarczającej liczby dzieci" nie wykazuje korelacji z długością przerw w pracy. Najczęściej motyw ten deklarowały kobiety, które przerwały pracę na okres 7 lub więcej lat. W tej kategorii kobiet motywacja ta była najbardziej charakterystyczna dla matek z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Relatywnie najrzadziej wskazywały na ten powód mężatki mające krótkie – nie przekraczające 1 roku – przerwy w zatrudnieniu.

Również sytuacja materialna rodziny w niewielkim stopniu różnicowała częstość wskazań na „posiadanie wystarczającej liczby dzieci" jako ważnej przyczyny rezygnacji z dalszego potomstwa. Najczęściej uważały ten powód za istotny matki oceniające warunki materialne swojej rodziny jako dobre, najrzadziej zaś uczestniczki badania najgorzej sytuowane. Odsetek matek uzasadniających odmowę powiększenia rodziny uznaniem liczby posiadanego potomstwa za wystarczającą był największy w grupie rodzin dobrze sytuowanych z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Argument ten podało 87,8% pracujących i 91,7% niepracujących przedstawicielek tej fazy.

W uzasadnieniu przyczyn rezygnacji z dalszych urodzeń drugie miejsce zajął czynnik ekonomiczny, a mianowicie „wzrost materialnych kosztów wychowania". Odpowiedzi takiej udzieliło 756 kobiet, tj. 58,5% uczestniczek badania rezygnujących obecnie z dalszego potomstwa. Częstotliwość wymieniania tej przyczyny była różna w poszczególnych fazach życia rodzinnego. Motyw ten był najbardziej istotny dla matek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). W tej subpopulacji rodzin argumentacja ta zajęła pierwsze miejsce na liście najczęściej wymienianych przyczyn ograniczania dzietności, i to zarówno w grupie matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo. Odsetek respondentek motywujących swoją negatywną decyzję co do posiadania następnego dziecka wzrostem materialnych kosztów wychowania maleje w dalszych okresach fazy prokreacji. Zdecydowanie najmniejsze znaczenie miał ten powód dla respondentek z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3).

Częstość twierdzenia, że wzrost materialnych kosztów wychowania warunkuje zachowanie aktualnej wielkości rodziny, wystąpiła z różnym natężeniem w zależności od wieku kobiet. Spośród najmłodszych uczestniczek badania powód ten uważało za ważny 68,1% kobiet, a w grupie respondentek w wieku 45–49 lat – 37,3%. Różnica częstości deklarowania tego motywu przy porównaniu skrajnych grup wieku jest duża, wynosi bowiem 31 punktów. Warto dodać, że wśród mężatek w wieku 25–29 lat reprezentujących rodziny w fazie 2.1 aż 74,3% kobiet manifestowało niechęć do posiadania dalszych dzieci. Wiek matek w momencie badania jest cechą, która wpływa na ten typ motywacji, jakkolwiek siła tego oddziaływania jest zróżnicowana w wyróżnionych okresach fazy rozwoju. Skorygowane współczynniki kontyngencji zawierają się w przedziale od 0,060 do 0,451.

Był to też istotny powód niepowiększenia rodziny dla 66,7% matek mających jedno dziecko. Wyraźny wpływ liczby dzieci w rodzinie na częstość uzasadnia-

nia niechęci rodzenia w przyszłości wzrostem materialnych kosztów wychowania zaobserwować można wśród mężatek z dziećmi w wieku szkolnym (2.2). W tym okresie rozwoju rodziny, zarówno w grupie respondentek pracujących, jak i niepracujących zawodowo, w miarę jak zwiększa się liczba posiadanych dzieci, wzrasta udział matek uważających tę przyczynę za ważną.

Motywacja mająca na względzie rosnące koszty wychowania w sposób istotny skorelowana jest z okresem założenia rodziny. Jest to motywacja najbardziej charakterystyczna dla matek, które zawarły związek małżeński w latach dziewięćdziesiątych. Im wcześniej w sensie kalendarzowym respondentka zawarła związek małżeński, tym rzadziej uzasadniała swoją decyzję o zakończeniu aktywności rozrodczej wzrostem materialnych kosztów wychowania. Wśród kobiet, które zawarły związek małżeński w latach 1970–1979, najczęściej powód ten uważały za ważny mężatki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Z kolei z grona kobiet o najkrótszym stażu małżeńskim omawianą przyczynę wymieniały przede wszystkim reprezentantki rodzin w fazie 2.1. Fakt wyraźnego wpływu stażu małżeńskiego na uznanie wzrostu kosztów wychowania za ważną przyczynę rezygnacji z dalszego macierzyństwa przez matki będące w fazie prokreacji potwierdzają współczynniki kontyngencji, które przyjmują wartości od 0,107 do 0,365.

Jednocześnie można zauważyć, że mężatki mające najmłodsze dziecko w wieku 3–6 lat częściej aniżeli inne uczestniczki badania nie planowały powiększenia rodziny z uwagi na wzrastające koszty wychowania. Wraz ze wzrostem wieku najmłodszego dziecka motywacja ta była rzadziej podawana.

Podkreślić ponadto należy, iż wśród matek z rodzin dwu- i trzypokoleniowych występuje zbieżność poglądów. W obu tych grupach częściej niż co druga mężatka niechęć do dalszego macierzyństwa tłumaczyła wzrostem materialnych kosztów wychowania. Motywacja ta cechuje przede wszystkim respondentki z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1).

Przedstawione w tabeli 8 dane ukazują, że poziom wykształcenia matki determinuje częstość wskazań na znaczenie kosztów wychowania dla rezygnacji z dalszych urodzeń w przyszłości. Względnie najczęściej ważną rolę temu argumentowi przypisywały zarówno respondentki pracujące, jak i niepracujące zawodowo, legitymujące się wykształceniem policealnym lub średnim, przy czym odsetek mężatek deklarujących ten powód był najwyższy wśród matek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). W kolejnych fazach cyklu życia rodziny znaczenie tej motywacji wyraźnie słabnie. O ile spośród kobiet z wykształceniem średnim ogólnym lub zawodowym wzrostem materialnych kosztów wychowania argumentowało rezygnację z powiększenia rodziny 73,6% reprezentantek fazy 2.1, to w grupie rodzin z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3) na tę przyczynę kładło nacisk 51,1% matek. Zwraca uwagę fakt, że osoby posiadające wyłącznie wykształcenie podstawowe powód ten wymieniały najrzadziej, albowiem z grona osób o najniższym poziomie wykształcenia motyw ten wymieniało 25% przedstawicielek fazy 2.3.

Tab. 8. Matki uzasadniające decyzję o rezygnacji z dalszego potomstwa „wzrostem materialnych kosztów wychowania" według aktywności zawodowej matek, faz cyklu życia rodziny oraz wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek nie pracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Ogółem	58,5	69,9	61,7	47,3	59,2	69,4	62,9	48,7	55,0	71,4	56,4	40,3
Wiek matki w chwili obserwacji:												
20–24	68,1	68,1	-	-	76,0	76,0	-	-	57,9	57,9	-	-
25–29	72,3	74,3	68,0	-	74,0	75,0	71,8	-	66,7	72,0	54,5	-
30–34	70,0	66,1	70,1	-	72,0	60,4	74,5	-	61,8	100,0	54,3	-
35–39	57,3	61,1	58,5	53,7	57,3	58,8	57,5	85,9	57,9	100,0	65,7	42,9
40–44	50,0	66,7	54,3	48,0	50,9	75,0	53,6	49,4	45,8	50,0	57,1	40,6
45–49	37,3	-	28,6	38,8	38,7	-	35,3	39,2	30,4	-	-	36,8
Liczba dzieci w rodzinie:												
1	66,7	76,6	58,9	-	67,4	77,2	60,6	-	62,2	73,9	42,9	-
2	56,8	60,8	60,5	49,1	57,9	58,9	62,5	50,5	50,9	66,7	50,0	40,6
3	54,4	76,5	64,9	44,8	54,0	66,7	65,3	45,8	56,1	87,5	63,6	40,7
4 i więcej	59,1	-	86,4	47,9	58,1	-	87,5	51,4	60,7	-	85,7	38,5
Lata zawarcia związku małżeńskiego:												
1970–1979	45,0	25,0	44,1	45,3	45,6	-	46,4	45,9	41,9	50,0	33,3	42,6
1980–1989	60,6	50,0	62,6	55,0	61,9	48,7	63,7	58,5	54,5	57,1	57,7	35,3
1990–1999	73,0	75,7	64,1	-	73,3	76,1	65,6	-	72,2	74,5	57,1	-

Wiek najmłodszego dziecka:												
0–2	62,3	67,8	50,0	53,8	62,6	68,3	50,0	55,5	60,7	66,7	46,2	50,0
3–6	67,5	72,0	67,1	56,8	67,4	70,3	67,7	57,6	66,7	82,3	62,1	54,5
7–10	55,3	-	61,3	38,6	56,1	-	62,3	39,0	53,4	-	59,2	36,8
11–14	53,6	-	60,5	49,1	55,8	-	62,4	52,2	36,0	-	42,9	33,3
15 i więcej	46,8	-	-	46,8	44,4	-	-	44,4	100,0	-	-	100,0
Typ rodziny:												
– dwupokoleniowa	58,2	68,8	62,0	48,0	59,0	68,3	63,1	49,4	54,9	70,2	56,5	41,5
– trzypokoleniowa	59,7	73,6	60,6	40,9	60,5	72,7	61,5	43,2	55,9	77,8	55,6	28,6
Wykształcenie:												
– wyższe i niepełne wyższe	52,1	71,4	52,3	40,0	51,9	69,4	52,8	40,8	54,3	83,3	46,2	30,0
– policealne i średnie ukończone	63,0	73,6	66,7	51,1	63,3	71,1	67,5	52,8	61,0	81,3	61,5	41,2
– zasadnicze zawodowe	55,2	48,0	58,4	52,7	60,0	61,5	61,3	56,7	48,7	33,3	53,8	48,0
– podstawowe	45,0	-	63,6	25,0	54,5	-	80,0	40,0	33,3	-	50,0	-
Ciągłość pracy zawodowej:												
– nigdy nie pracowała	44,4	64,0	40,9	18,8	-	-	-	-	44,4	64,0	40,9	18,8
– pracowała bez przerwy	57,3	77,1	58,0	40,4	56,6	77,0	57,7	39,1	60,0	77,8	59,0	46,9
– przerwa(y):												
do 1 roku	59,1	58,3	62,8	53,8	59,1	56,5	61,9	56,5	60,0	100,0	100,0	33,3
1–3 lat	60,5	51,7	64,8	58,1	62,7	51,9	65,5	60,5	45,0	50,0	50,0	40,0
4–6 lat	61,7	50,0	70,5	48,5	56,8	42,9	71,7	46,5	66,7	100,0	66,7	62,5
7 i więcej	69,2	-	80,0	62,5	71,2	-	81,8	64,9	50,0	-	66,7	33,3
Sytuacja materialna rodziny:												
– bardzo dobra	23,4	-	42,9	10,5	24,3	-	46,7	11,8	20,0	-	33,3	-
– dobra	47,0	57,1	49,7	36,1	48,6	59,1	50,3	38,8	39,1	50,0	45,5	25,0
– średnia	64,5	79,4	66,7	53,2	65,6	77,9	69,0	54,1	59,1	85,2	54,1	48,7
– zła	72,7	88,2	75,0	63,2	69,4	87,5	69,6	64,5	78,4	88,9	80,9	57,1

Źródło: Por. tab. 1.

Interesujące jest również to, że w ujęciu ogólnym, w miarę jak zwiększa się długość przerw w pracy, wzrasta odsetek matek, dla których wzrost materialnych kosztów wychowania jest jednym z najważniejszych powodów ograniczania liczby dzieci. Najczęściej powód ten wymieniały mężatki z dziećmi w wieku szkolnym (2.2), które miały przerwy w zatrudnieniu wynoszące 7 lub więcej lat.

Sytuacja materialna rodziny miała widoczny wpływ na częstość wyboru analizowanej przyczyny. Bez względu na aktywność zawodową matki i fazy cyklu życia rodzinnego motywacja skierowana na „wzrost materialnych kosztów wychowania" charakteryzowała przede wszystkim respondentki, których rodziny znajdowały się w najgorszej sytuacji materialnej. W miarę polepszania się warunków bytowych rodziny częstość deklarowania tej przyczyny wyraźnie maleje. Spośród matek oceniających najwyżej swoją sytuację materialną na powód ten wskazywało 23,4% respondentek, a w grupie rodzin najgorzej sytuowanych odpowiedzi takiej udzieliło 72,7% kobiet. Różnice opinii są więc znaczne, sięgają bowiem 49,3 punktu procentowego. Dodać należy, że najwyższą wartość współczynnika kontyngencji C Pearsona odzwierciedlającego oddziaływanie warunków materialnych rodziny na ten rodzaj motywacji odnotowano w grupie rodzin matek niepracujących zawodowo z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1).

Wśród ogółu wymienianych przez matki przyczyn ograniczania liczby dzieci w rodzinie na trzecie miejsce wysunęły się „trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi". Częściej niż co trzecia matka stwierdzała, iż jest to ważny czynnik limitujący zachowania prokreacyjne, przy czym trzykrotnie częściej powód ten wymieniały matki pracujące zawodowo. W im dalszej fazie rozwoju znajduje się rodzina, tym odsetek mężatek motywujących tym argumentem niechęć do posiadania dalszych dzieci wyraźnie maleje. Była to jedna z najważniejszych przyczyn dla 50,6% matek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) oraz dla 24,4% respondentek z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Warto jeszcze zwrócić uwagę, iż wśród mężatek reprezentujących fazę 2.3 był to czwarty najczęściej wskazywany powód negatywnej decyzji co do możliwości posiadania kolejnego dziecka.

Istotny wpływ na decyzję wyboru tej motywacji rezygnacji z dalszego potomstwa ma wiek, w jakim się znajduje badana matka. Niemożność godzenia opieki nad dziećmi z pracą zawodową zaznaczały najsilniej respondentki w wieku poniżej 35 lat. Natomiast w grupie mężatek najstarszych powód ten był ważny dla 14,8% kobiet nieplanujących powiększenia rodziny. Biorąc pod uwagę fazy cyklu życia rodziny i aktywność zawodową matek stwierdzono, że najczęściej powód ten wymieniały respondentki pracujące zawodowo w wieku 30–34 lat. Obliczone współczynniki kontyngencji, przyjmujące wartości od 0,185 do 0,348, wskazują, że związek między tymi cechami bez wątpienia istnieje.

Powiązania między posiadaną liczbą dzieci i częstością wymieniania tej przyczyny przedstawia tabela 9. Co druga matka mająca jedno dziecko i co szósta re-

spondentka mająca czworo lub więcej dzieci wskazywały, iż istotną rolę w kształtowaniu podjętych decyzji odgrywa niemożność godzenia pracy zawodowej ze sprawowaniem opieki nad dziećmi. Niezależnie od aktywności zawodowej matki, w miarę jak wzrasta liczba dzieci w rodzinie, zmniejsza się odsetek kobiet uzasadniających tym argumentem swoją negatywną postawę co do możliwości posiadania następnego dziecka. Jest to oddziaływanie statystycznie istotne. Podkreślić należy, że w grupie rodzin z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) różnica w wielkości odsetka matek wymieniających ten powód między respondentkami z jednym oraz czworgiem lub większą liczbą dzieci jest znaczna, wynosi bowiem aż 40 punktów.

Zarówno lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego, jak i wiek najmłodszego dziecka wiążą się z częstością motywowania swojej decyzji trudnościami godzenia obowiązków opiekuńczo-wychowawczych z wykonywaniem pracy zawodowej. Bez względu na fazy cyklu życia rodzinnego, w miarę przechodzenia od małżeństw o najdłuższym stażu do małżeństw najmłodszych wyraźna jest tendencja do wzrostu odsetka matek przytaczających ten argument. Różnica między maksymalnym (55,2) a minimalnym (23,5) odsetkiem kobiet uznających trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi za istotną przyczynę rezygnacji z dalszego macierzyństwa wynosi 31,7 punktu. Warto zaznaczyć, że wśród kobiet, które wstąpiły w związek małżeński w latach dziewięćdziesiątych, waga tego motywu jest szczególnie istotna dla matek z dziećmi w wieku szkolnym (2.2). Ze względu na niemożność godzenia pracy zawodowej z opieką nad dziećmi nie chciały więcej potomstwa przede wszystkim mężatki mające najmłodsze dziecko w wieku 3–10 lat.

Typ rodziny nie wywiera istotnego wpływu na kierowanie się tą przyczyną przy podejmowaniu decyzji o posiadaniu kolejnego dziecka. Rzecz znamienna, że w rodzinach kobiet pracujących zawodowo z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) najwięcej, bo w 60 przypadkach na 100, powód ten deklarowały respondentki z rodzin dwupokoleniowych.

Na częstość wyboru tej przyczyny rzutuje poziom wykształcenia reprezentowany przez matki. W miarę jak wzrasta poziom wykształcenia respondentek w strukturze najważniejszych przyczyn rezygnacji z dalszego potomstwa udział tego argumentu zmniejsza się. Trudnościami w godzeniu pracy zawodowej ze sprawowaniem opieki nad dziećmi uzasadniały niechęć rodzenia kolejnych dzieci przede wszystkim kobiety wykształcone, i to niezależnie od fazy rozwoju rodziny oraz aktywności zawodowej matki. Ogólnie biorąc, powód ten wymieniało 47,1% respondentek z wyższym wykształceniem, przy czym najczęściej zwracały uwagę na niemożność godzenia pracy zawodowej ze sprawowaniem opieki nad dziećmi przedstawicielki fazy 2.1. Natomiast argumentacja ta była mniej istotna dla respondentek posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe (24,3%). Różnica częstości wyrażania takiego poglądu między absolwentkami wyższych uczelni a matkami posiadającymi wykształcenie zasadnicze zawodowe dochodzi do 23 punktów. Dodać należy,

Tab. 9. Matki uzasadniające decyzję o rezygnacji z dalszego potomstwa „trudnościami w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi" według aktywności zawodowej matek, faz cyklu życia rodziny oraz wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych

Wyszczególnienie	Ogół rodzin w fazie prokreacji				Rodziny matek pracujących zawodowo				Rodziny matek nie pracujących zawodowo			
	ogółem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	razem	rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego
		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3		2.1	2.2	2.3
Ogółem	37,6	50,6	41,6	24,4	42,9	56,3	48,7	27,6	13,9	32,1	8,2	8,3
Wiek matki w chwili obserwacji:												
20–24	47,7	47,7	-	-	60,0	60,0	-	-	31,6	31,6	-	-
25–29	50,3	52,3	46,0	-	56,1	55,9	56,4	-	30,6	40,0	9,1	-
30–34	50,9	51,6	49,8	-	61,5	56,6	61,8	-	9,1	22,2	6,5	-
35–39	35,4	61,1	37,8	25,0	39,0	64,7	41,3	27,6	14,0	-	14,3	14,3
40–44	30,3	-	35,7	29,3	35,4	-	44,6	33,1	6,3	-	-	9,4
45–49	14,8	-	19,0	14,0	17,6	-	23,5	16,7	-	-	-	-
Liczba dzieci w rodzinie:												
1	53,9	55,6	53,2	-	59,1	61,4	58,3	-	21,6	30,4	7,1	-
2	38,6	46,4	42,5	29,3	43,3	49,3	49,5	31,5	15,5	37,5	6,7	15,6
3	23,6	41,2	27,8	18,6	27,2	55,6	32,0	22,0	10,5	25,0	13,6	3,7
4 i więcej	16,9	-	13,6	18,8	25,6	-	25,0	25,7	3,6	-	7,1	-
Lata zawarcia związku małżeńskiego:												
1970–1979	23,5	-	32,4	22,8	26,8	-	39,3	25,7	9,7	-	-	11,1
1980–1989	38,9	41,3	40,6	29,7	45,1	46,2	47,3	34,0	7,4	-	9,3	-
1990–1999	55,2	54,0	64,1	-	62,5	59,9	78,1	-	33,3	38,3	-	-

Wiek najmłodszego dziecka:												
0–2	38,8	46,3	29,5	-	43,9	51,2	37,5	-	26,8	35,9	7,7	-
3–6	41,7	55,1	37,5	20,5	48,1	60,4	44,4	24,2	12,3	23,5	6,9	9,1
7–10	41,0	-	45,4	28,7	48,7	-	54,4	32,9	9,6	-	9,3	10,5
11–14	30,6	-	42,2	23,0	34,2	-	45,9	25,8	8,0	-	7,1	15,8
15 i więcej	31,9	-	-	31,9	33,3	-	-	33,3	-	-	-	-
Typ rodziny:												
– dwupokoleniowa	38,4	53,2	43,2	24,5	43,8	59,7	50,7	27,7	14,7	34,0	8,7	9,2
– trzypokoleniowa	33,5	41,5	33,9	22,7	38,4	45,5	39,6	27,0	8,8	22,2	5,5	-
Wykształcenie:												
– wyższe i niepełne wyższe	47,1	65,5	52,9	28,9	49,3	69,4	54,9	31,2	25,7	41,7	30,8	-
– policealne i średnie ukończone	37,0	43,4	43,6	23,1	41,7	48,4	49,7	25,6	13,6	28,1	7,7	8,8
– zasadnicze zawodowe	24,3	40,0	21,8	21,8	34,3	46,1	33,9	30,0	10,5	33,3	2,6	12,0
– podstawowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ciągłość pracy zawodowej:												
– nigdy nie pracowała	14,3	32,0	4,5	-	-	-	-	-	14,3	32,0	4,5	-
– pracowała bez przerwy	39,8	53,6	41,0	26,9	45,4	57,9	49,4	29,8	15,0	33,3	8,2	12,5
– przerwa(y):												
do 1 roku	49,5	70,8	29,3	19,2	51,1	69,6	57,1	21,7	20,0	100,0	-	-
1–3 lat	35,7	41,4	45,5	13,9	38,4	44,4	47,6	15,8	-	-	-	-
4–6 lat	33,3	25,0	42,6	25,8	36,9	28,6	50,0	27,6	16,7	-	20,0	12,5
7 i więcej	38,5	-	28,0	45,0	40,7	-	31,8	45,9	16,7	-	-	33,3
Sytuacja materialna rodziny:												
– bardzo dobra	29,8	-	52,4	15,8	35,1	-	66,7	17,6	-	-	-	-
– dobra	36,2	46,4	40,6	22,9	42,6	54,5	46,4	28,6	6,3	16,7	4,5	-
– średnia	40,7	58,0	43,7	27,0	45,1	61,5	49,7	29,7	18,9	44,4	11,5	12,8
– zła	22,2	35,3	22,7	15,8	27,4	37,5	39,1	16,1	13,5	33,3	4,8	14,3

Źródło: Por. tab. 1.

że motywacja ta w ogóle nie wystąpiła w wypowiedziach kobiet legitymujących się elementarnym poziomem wykształcenia. Zmiany w poziomie wykształcenia mężatek wpływają istotnie na wybór tej przyczyny ograniczania liczby dzieci w rodzinie.

Na uwagę zasługuje fakt, iż był to też jeden z najważniejszych powodów dla 49,5% respondentek mających przerwy w zatrudnieniu nie przekraczające 1 roku. W tej grupie maksimum międzyfazowe przypada na matki z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1).

W mniejszym stopniu na wyborze tej przyczyny zaważyła sytuacja materialna rodziny. Trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi stanowiły przeszkodę w powiększeniu rodziny dla 40,7% matek średnio sytuowanych i 22,2% respondentek mających złą sytuację bytową.

Kolejnym ważnym powodem niechęci do dalszego rodzenia był „starszy wiek". Wymieniło go 29% kobiet rezygnujących z dalszego potomstwa. Godny uwagi jest fakt, że motyw ten zajął czwartą pozycję w hierarchii przyczyn w ogóle, przy czym prawie ośmiokrotnie częściej wymieniały ten powód mężatki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3) aniżeli przedstawicielki rodzin w fazie 2.1.

Do innych przyczyn rezygnacji z dalszego macierzyństwa należy zaliczyć „stan zdrowia kobiet" oraz „nieodpowiednie warunki mieszkaniowe" wymieniane prawie z jednakową częstotliwością. Pierwszą z tych przyczyn deklarowało 17,6%, a drugą 15,9% ogółu respondentek odmawiających powiększenia rodziny.

Wśród innych przyczyn ograniczania dzietności wymieniano sprawy związane z przebiegiem dotychczasowych ciąż i porodów. Waga tych motywów jest istotna dla matek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1).

Pozostałe przyczyny były deklarowane stosunkowo rzadko. Wymieniało je od 6% do 1% ogółu matek niechcących rodzić w przyszłości.

4. Uwagi końcowe

Rzeczywisty poziom dzietności rodzin zależy w dużym stopniu od chęci posiadania dzieci. Dla określenia poziomu dzietności decydujące znaczenie mają zatem zamierzenia prokreacyjne, które pozostają pod wpływem różnych czynników demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych. Fakt, że kobiety znajdują się na różnych etapach w ramach rozwoju rodziny powoduje celowość rozpatrywania zamierzeń prokreacyjnych w ujęciu dynamicznym.

Przeprowadzone badanie umożliwiło nie tylko poznanie liczby kobiet w fazie faktycznej prokreacji, które rezygnują z dalszego macierzyństwa, ale także ukazało, jak zróżnicowanie w ramach danej cechy wiąże się z niechęcią rodzenia w przyszłości i najważniejszymi przyczynami tej decyzji. Otrzymane w jego trakcie wyniki pozwoliły na wysunięcie następujących spostrzeżeń:

1. Zdecydowana większość matek reprezentujących rodziny w fazie rozwoju (2.0) zakończyła już swoją aktywność prokreacyjną. Niechęć do urodzenia kolejnego dziecka zadeklarowało 69,3% mężatek.
2. Stosunek kobiet do rodzenia dalszych dzieci był zróżnicowany w poszczególnych podfazach fazy prokreacji. Im rodzina znajduje się w dalszej fazie rozwoju, tym wyższy jest udział tych matek, które rezygnują z dalszej prokreacji.
3. Demograficzne cechy matek i ich rodzin różnicują pogląd na temat możliwości powiększenia rodziny. W największym stopniu limituje urodzenie następnego dziecka liczba dzieci już posiadanych. Zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie wzrasta odsetek matek rezygnujących z dalszego potomstwa. Również wiek mężatek w momencie badania, a także lata kalendarzowe zawarcia związku małżeńskiego wpływają w istotny sposób na zróżnicowanie poglądów kobiet co do dalszego macierzyństwa. Trzykrotnie częściej respondentki powyżej 35 roku życia, w porównaniu z najmłodszymi mężatkami, deklarowały zakończenie procesu prokreacyjnego. W obu rozpatrywanych subpopulacjach występuje wyraźna tendencja do spadku odsetka matek rezygnujących z dalszego potomstwa w miarę przechodzenia od małżeństw o najdłuższym stażu do małżeństw najmłodszych.
4. Spośród cech społeczno-zawodowych czynnikiem najsilniej różnicującym opinię matek co do możliwości powiększenia rodziny jest poziom wykształcenia. Niezależnie od aktywności zawodowej, im niższy poziom wykształcenia, tym nasila się niechęć do posiadania dalszych dzieci.
5. Niewątpliwy jest również wpływ sytuacji ekonomicznej rodziny na ograniczanie dzietności. Z reguły im gorsza była sytuacja materialna rodziny, tym częściej matki rezygnowały z dalszego macierzyństwa.
6. Podstawową motywacją niechęci rodzenia w przyszłości było uznanie liczby posiadanego potomstwa za wystarczającą. Pogląd taki wyraziło 70,6% respondentek pracujących i 68,5% niepracujących zawodowo. Argumentem tym posługiwały się przede wszystkim mężatki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Generalnie biorąc, drugą pod względem częstości wymienianą przyczyną ograniczania dzietności w rodzinie był wzrost materialnych kosztów wychowania wskazywany przez 58,5% kobiet. Powód ten był najbardziej istotny dla matek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). W tej subpopulacji rodzin argumentacja ta zajęła pierwsze miejsce na liście najczęściej wymienianych przyczyn ograniczania dzietności, i to zarówno w grupie matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo. W następnej kolejności matki podawały jako powód swej negatywnej decyzji trudności w godzeniu pracy zawodowej z opieką nad dziećmi. Częściej niż co trzecia matka stwierdzała, iż jest to ważny czynnik limitujący zachowania prokreacyjne, przy czym trzykrotnie częściej powód ten wymieniały matki pracujące zawodowo.

Uzyskane rezultaty badawcze wykazują zbieżność z wynikami ankietowego badania zachowań prokreacyjnych kobiet przeprowadzonego przez GUS w 1995 roku[4]. Należy zaznaczyć, że od początku okresu transformacji społeczno-gospodarczej, nieustanny wzrost kosztów utrzymania, niekorzystna sytuacja na rynku pracy, zmniejszone możliwości korzystania z instytucjonalnej opieki nad dziećmi powodują, iż właściwa realizacja funkcji prokreacyjnej jest obecnie znacznie trudniejsza niż dawniej. Świadomość tych trudności może istotnie zaważyć na decyzjach dotyczących posiadania dzieci. Rozgrywające się obecnie procesy nie pozostają bez wpływu na dynamikę rozwoju demograficznego całego społeczeństwa. Przedstawione rezultaty analizy powinny być zatem weryfikowane przez systematycznie prowadzone studia dotyczące postaw i zachowań prokreacyjnych matek pracujących i niepracujących zawodowo, stosownie do zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej kraju.

Bibliografia

Borowski S., *Wpływ aktywności zawodowej kobiet zamężnych na dzietność rodzin w Polsce*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1977, t. 39, z. 1.

Frączak E., *Zmiany płodności*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999.

Kędelski M., *Demometryczne modelowanie relacji między aktywnością matrymonialną, prokreacyjną i zawodową kobiet w ujęciu dynamicznym*, w: *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1985, nr 167/10.

Kędelski M., *Trendy aktywności zawodowej matek w Polsce w latach 1960–1976*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1981, z. 3.

Kędelski M., *Wpływ dzietności na aktywność zawodową kobiet*, „Wiadomości Statystyczne" 1976, nr 10.

Kotowska I.E., *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*, „Studia Demograficzne" 1998, nr 4.

Kotowska I.E., *Drugie przejście demograficzne i jego uwarunkowania*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999.

Kowalska A., *Ogólne zmiany na rynku pracy w okresie transformacji społeczno-ekonomicznej*, w: *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Monografie i Opracowania 461, SGH, Warszawa 1999.

Kurkiewicz J., *Modele przemian płodności w wybranych krajach europejskich w świetle drugiego przejścia demograficznego*, Zeszyty Naukowe nr 131, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1998.

Sobczyk M., *Statystyka*, Warszawa 1991, s. 218.

Szuman A., *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Zeszyty Naukowe nr 140, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1995.

Szuman A., *Próba oszacowania efektów pracy zawodowej kobiet – matek w okresie prokreacji*, w: *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania SGPiS nr 167/10, Warszawa 1985.

[4] *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*, GUS, Warszawa 1997.

Szuman A., *Postawy i zachowania prokreacyjne matek pracujących zawodowo w warunkach przekształceń systemowych*, „Studia Demograficzne" 1998, nr 3.

Szuman A., *Wpływ przeobrażeń systemowych na model rodziny matek pracujących*, w: *Szkice z metodologii badań zjawisk demograficznych i ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe nr 22, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2002.

Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich, GUS, Warszawa 1997.

Wierzchosławski S., *Longotudinalne badanie demograficzne w Zintegrowanym Systemie Badań Gospodarstw Domowych*, w: *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa 1987.

Wierzchosławski S., *Demograficzne aspekty badania rodziny według faz cyklu życia*, w: *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1991.

CONDITIONS OF REALIZING TOTAL FERTILITY BY PROFESSIONALLY ACTIVE MOTHERS

Summary

The aim of this paper was to recognize procreative intentions of working and non-working mothers, reasons for limited fertility in a family and also to show how differentiation within a given demographic and social-vocational feature is related with unwillingness to have children in the future and the most important reasons for such a decision.

The research was based on the author's own sources obtained from questionnaires carried out by the Centre of Family Studies at the University of Economics in Poznań. This research included 3092 families and was conducted in 1999.

The results showed that vast majority of mothers representing families in the phase of development (2.0) had already finished their procreative activity. Unwillingness to give birth to another child was declared by 69.3% of the married women. The attitude of women to have more children was differentiated in particular sub-phases of the propreative phase. The further the phase of family development is, the higher is the share of mothers who resign from further procreation. Both in the families of working and non-working mothers, along with the growth in the number of children in a family, grows the percentage of mothers who declare that their procreative activity is over. There is a clear declining tendency in the percentage of mothers resigning from having more children while considering the transition from the longest lasting marriages to the youngest couples. The lower the level of education, the more intense is the unwillingness to have more children. As a rule the worse the material situation of a family is, the more frequently mothers resign from further materinity.

The main motivation for unwillingness to have children in the future was the fact that mothers considered the number of children they had as sufficient. This argument was first of all used by married mothers with children of job- preparation age (2.3). As regards frequency the second reason for limiting fertility in a family was the increase of material costs of bringing up a child. This reason was the most important for mothers with children of pre-school age (2.1). In this sub-population of families this argumentation ranked first on the list of most frequently mentioned reasons to limit fertility, both in the group of working and non-working mothers. A subsequent reason for the negative decision quoted by mothers was difficulties in combining professional activity with child care. This reason was most often mentioned by professionally active mothers.